

ДОЛЯ МІСЦЕВОГО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НА ЖИТОМИРЩИНІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Центральним осередком нацистської колонізації на окупованих територіях Сходу в період Другої світової війни стала Житомирщина. Для колоністів із категорії фольксдойче у регіоні були створені поселення Гегевальд та Фьорстерштадт. Цей «життєвий простір» виключав фізичну присутність ненімецького, здебільшого українського, як і деяких інших слов'янських національних груп, населення, яке активно виселялося зі своїх етнічних земель. Акції відселення українців з територій німецьких колоній та їх роль у зміні етнодемографічної структури населення Житомирщини в історичній науці залишаються маловивченими.

Через фрагментарність джерельної бази на сьогодні відсутні вичерпні статистичні дані щодо кількості виселеного місцевого, переважно українського, населення із німецьких колоній Гегевальд та Фьорстерштадт. Один із перших дослідників німецької окупації Житомирської області О. Стрельцов наводить цифру в понад 10000 селянських господарств. Проте він не конкретизує інформацію про чисельний склад цих господарств. Учений зауважує, що лише із Черняхівського району німці відселили 5500, а Володарськ-Волинського – 1978 селянських господарств [1, арк. 71]. Західні дослідники стверджують, що із територій Гегевальду та Фьорстерштадту було виселено близько 15000 українців [2, s. 458; 3, p. 65]. Вважаємо, що ця цифра, підкріплена деякими німецькими документами, є неточною. Адже тільки протягом 10 жовтня – 5 листопада 1942 р. із сіл Гегевальду до генерального округу Дніпропетровськ було переміщено 10623 місцевих жителі [4, арк. 59]. У менших масштабах переселення тривали і надалі [1, арк. 72]. До цього числа необхідно додати

виселені селянські господарства території Фьорстерштадт. Проте назвати точну цифру українських переселенців досить складно.

У планах нацистської Німеччини було відселення більшої частини місцевого слов'янського населення на користь фольксдойче. Решта, залишившись проживати на попередніх місцях разом із новими сусідами, у перспективі могла перетворитися на обслуговуючий персонал, рабів німців-колоністів, зокрема у сільському господарстві.

В основному місцевих жителів із німецьких колоній переселяли до генерального округу Дніпропетровськ. Як зауважувалося, лише в результаті першої акції переселення із Гегевальду сюди було переміщено понад 10000 селян [4, арк. 59]. Меншою мірою ненімецьке населення виселялося до генерального округу Київ та розміщувалося у межах житомирського генералкомісаріату. Так, у березні 1943 р. із с. Сінгури до генерального округу Київ було переміщено 42 селянських господарства, у квітні 1943 р. із с. Піски – 15 господарств [1, арк. 72].

Виселення місцевих українських господарств не було тотальним. Першочергово поселення звільняли ті сім'ї, які мали найкращі будинки та господарські приміщення [5]. За деякими свідченнями, зазвичай примусові акції виселення українського населення проводилися у наступний спосіб. На світанку село оточувалося німецьким поліційним загоном з кулеметами, бронетранспортерами і, навіть, танками (очевидно, що наявність такого збройного супроводу є перебільшеним. – С. С.). Заздалегідь визначеним сім'ям пропонувалось до 10 години ранку без майна, худоби, птиці, запасів харчових продуктів, які передавалося фольксдойче, звільнити помешкання. На три двори дозволялося мати одну підводу, яка, як правило, запрягалася коровою. Уже до опівдня до села в'їжджали німецькі колоністи, які займали усе господарство місцевих селян. Іноді фольксдойче знаходили в розпалених печах ще навіть гарячий обід попередніх господарів [1, арк. 72-73]. Тих, хто не встигав зібратися до визначеного часу, жорстоко били. Наприклад, за несвоєчасне виселення та намагання взяти із собою частину майна були побиті жителі

с. Сінгури Т. Безносюк, Д. Кошляцький, І. Трохимець та Л. Трохимець [1, арк. 72].

Деякі ж очевидці стверджують про певний «лібералізм» окупантів, які при виселенні надавали селянам для перевезення частини майна один товарний вагон на три господарства та окремі вагони для перевезення корів [5]. Так, протягом 10 жовтня – 5 листопада 1942 р. для переїзду із Гегевальду до генерального округу Дніпропетровськ 10623 місцевих жителів разом із частиною майна та худоби були розміщені у 770 вагонах 14 поїздів [4, арк. 59].

Із території Гегевальду українських переселенців звозили до залізничної станції Кодня і звідти потягом у товарних вагонах відправляли на південь до дніпропетровського генерального округу [6, с. 290-292]. На початку переселення селяни не мали уявлення про свою подальшу долю. Серед деяких навіть розповсюджувалися чутки про те, що їх везуть «у море топити» [5]. На нових місцях українців розміщували у вільних малоприсадибних до життя поселеннях або ж у будинках разом із сім'ями місцевих жителів [5; 6, с. 290-292]. Переселенці отримали змогу повернутися до своїх осель, часто зруйнованих, лише у 1944 р. після відступу вермахту.

Отже, місцеве ненімецьке населення, основу якого становили українці, колоній фольксдойче на Житомирщині піддавалося систематичним акціям відселення у південні регіони України, зокрема до генерального округу Дніпропетровськ. Переселення частково проводилися в деякі інші частини райхскомісаріату України та внутрішні райони генерального округу Житомир. Ті з українців, хто залишався проживати в Гегевальді та Фьорстерштадті, отримували перспективу перетворитися на обслугу колоністів із категорії фольксдойче.

Література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4620, оп. 3, спр. 264, 135 арк.

2. Heinemann I. «Rasse, Siedlung, deutsches Blut». Das Rasse- & Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas / Isabel Heinemann. – Göttingen : Wallstein Verlag, 2003. – 700 s.

3. Schmaltz E. J. The Nazi Ethnographic Research of Georg Leibbrandt and Karl Stumpp in Ukraine, and Its North American Legacy / Eric J. Schmaltz, Samuel D. Sinner // German Scholars and Ethnic Cleansing (1920–1945) / [edited by Ingo Haar, Michael Fahlbusch]. – New York : Berghahn Books, 2005. – P. 51–85.

4. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-1151, оп. 1, спр. 120, 144 арк.

5. Держархів Житомирської обл., колекція відеоматеріалів, № 51.

6. Опанасюк О. Є. Січ Тараса Бульби в Олевську. В спогадах, документах, свідченнях ; Війна і фата : [повісті] / О. Є. Опанасюк. – Житомир : Пасічник М. П., 2008. – 436 с.